Lesson

LEGAL REMEDIES INCLUDING ADR SYSTEM

Every society is governed by Laws to regulate the functioning of Institutions as well as individuals. The basic framework of the law in our Country is contained in the Constitutional Law of India. It provides for Central as well as State Legislature to enact laws and the Executive to issue necessary Instructions, in accordance with those laws. It is but natural that in their governance and execution some grievances may occur. In that eventuality, the law also provide the legal remedies for their redressal.

Supreme Court

The highest and the foremost remedy is to approach the Supreme Court which is Highest Court of Law in India. It is situated in New Delhi. Its basic jurisdiction is to settle disputes in between the Center and the State or in between the States. The President of India can also consult it on matters of public importance. The enforcement of Fundamental Rights by moving the Supreme Court is otherwise guaranteed under the Constitution of India. It has power to issue various orders or writs in the nature of Habeas Corpus (to produce a person illegally detained), mandamus (to perform a public or statutory duty), prohibition (to prohibit continuing illegality), co-warranto (to question the Authority) and certiorari (to quash an illegal order).

High Court

The next in the hierarchy comes the High Courts. Some states have independent High Court and some High Courts are common for more than one States/Union Territory. High Court for the States of Punjab, Haryana and U.T. Chandigarh is situated

in Chandigarh. The High Court hears Appeals and Revisions against the Judgments and Orders passed by the District Courts. It also exercises writ jurisdiction to issue various orders or writs in the nature of Habeas Corpus (to produce a person illegally detained), mandamus (to perform a public or statutory duty), prohibition (to prohibit continuing illegality), co-warranto (to question the Authority) and certiorari (to quash an illegal order).

District Courts

The next in the hierarchy comes the District Courts. Every State has courts at District Level headed by a District and Sessions Judge. The District & Sessions Judge and the Additional District & Sessions Judges hear the Appeals/Revisions from the Judgements and Orders passed by the Subordinate Courts of Civil Judges-cum-Judicial Magistrates. They also try cases of heinous crimes like murder, rape and recovery of drugs in heavy quantity.

Next in the hierarchy are the courts of Civil Judges –cum- Judicial Magistrates who have original jurisdiction to try all civil disputes and crimes punishable with less imprisonment. They are located at every Sub-Division and District Headquarter. They are the original courts where evidence is taken and facts are appreciated.

Quasi-Judicial Tribunals/Bodies

In addition to the said regular courts, there are various Tribunals/Forums/Bodies which also exercise quasi (similar) judicial powers in order to adjudicate disputes within their preview. The Constitution of India provides for setting up of the Administrative Tribunals as well as Tribunals for adjudication of some disputes. Central Administrative

Tribunals adjudicate disputes regarding the public services of the Center or State or any other local or other Authority. Similarly, the Other Tribunals are Armed Forces Tribunals (regarding disputes of Armed Forces Men), National Green Tribunal (for environmental matters), Railway Claims Tribunals (for Railway related matters), Income Tax Appellate Tribunal (for Income Tax related disputes), Custom, Excise and Service Tax Appellate Tribunal (for Custom, Excise and Service related matters), Debt Recovery Tribunal (for debt recovery matters), Telecom Dispute Settlement and Appellate Tribunal (for Telecom Disputes), Motor Accident Claims Tribunal (for motor accident claims) and Labour Courts/Industrial Tribunal (for the labour/industrial disputes, Consumer Forums/Commissions for consumer related matters) etc.

Alternative Disputes Resolution Modes

As the need was felt to provide an alternative to the conventional methods of disputes resolution (Courts and Tribunals), as such the concept of Alternative Dispute Resolution gained importance. Section 89 of the Code of Civil Procedure, 1908, provides such mechanism i.e. (a) Arbitration, (b) Conciliation, (c) Mediation and (d) Judicial settlement including settlement through Lok Adalats.

Arbitration

Arbitration is conducted under the Arbitration and Conciliation Act, 1996. Under the said system, dispute is referred to one or more persons called Arbitrators. They give their decision which is known as Arbitration Award and is binding on parties to the Arbitration. Through Arbitration, not only domestic disputes but also commercial disputes and international disputes can be resolved.

Additional Member Secretary
Punjab Legal Services Authority
Chandigarh

Conciliation

It is also conducted under the same law. Under conciliation parties to a dispute are referred to a Conciliator, who meets the parties individually or separately or together in an attempt to resolve their differences. Techniques used are lowering tension, improving communication, interpreting issues, encouraging parties to explore potential solutions and assisting them in finding mutually acceptable outcome. It is a confidential, voluntary and private dispute resolution process in which a neutral person helps the parties to reach at a settlement.

Mediation

The process of Mediation is gaining importance day by day. In mediation, a neutral third party (known as Mediator) assists the disputing parties in resolving their disputes by using specialized communication and negotiation techniques. The dispute is resolved as per the terms settled by the parties. The Mediator uses structured negotiation process but the process is party centric. It encourages the active and direct participation of parties. It is informal and confidential process. Mediators are trained through a 40 Hours intensive training in which they are taught the specialized techniques. Mediation proceedings are kept confidential.

Judicial Settlement including Lok Adalats

In the Lok Adalats, the concerned court gets the matter settled in between the disputing parties by mutual settlement. The Lok Adalats are established under the Legal Services Authorities Act, 1987. In the said Adalats (Courts) besides the Presiding Officer of the Court (Judge) one Advocate and one Social Worker from public

constitutes a Lok Adalat which settles the matter as acceptable to both the parties upon their compromise. It is a forum where disputes/cases pending in the courts or at pre-litigative stage are settled amicably through compromise. Their decisions are deemed Decrees of Court and are final and binding. The court fee paid by the parties is also refunded.

Lesson

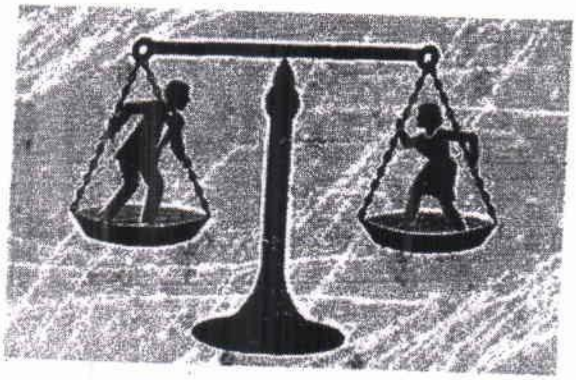

CRIME AGAINST WOMEN AND HER RIGHTS

Women play a great role in the growth and development of the society and making it an advanced and modern society. Giving birth to a human being is an important spiritual role being played by woman. No Nation can attain greatness without giving proper respect to women. Women in India have attained greatness through ages in Political, Economic and Spiritual spheres. Inspite of the same, crime is committed against them. In order to provide safety, security and congenial environment in which their talents can flourish and they can contribute their full share in building our Nation they have been provided various rights under the Constitution of India as well as other Legal Rights.

Constitution Rights

Here is a glimpse of various constitutional rights and protections to woman.

No one can discriminate against a women citizen of India only on the ground that she is a women. – Article 15(1) of the Constitution of India.

States are empowered to make special provisions for women in their laws. - Article 15(3) of the Constitution of India.

No women can be discriminated for any employment under the State on the ground of she being a women and no women can be made ineligible for employment under the State on the ground of being a women. – Article 16(2) of the Constitution of India.

Women trafficking is prohibited. – Article 23(1) of the Constitution of India.

Directive Principles of State Policy provides the State to secure equal rights to women as compared to men for adequate means of livelihood. - Article 39(a) of the Constitution of India.

Directive Principles of State Policy provides the State to secure equal pay for equal work for women as compared to men. - Article 39(d) of the Constitution of India.

Directive Principles of State Policy provides the State to ensure the health and strength of women workers and to ensure that they are not forced to enter avocations unsuited to their strength by economic necessity. - Article 39 (e) of the Constitution of India.

Directive Principles of State Policy provides the State to secure just and humane conditions of work for women and maternity relief. - Article 42 of the Constitution of India.

Additional Member Secretary,
Punjab Legal Services Authority,
Chandigarh

A Fundamental Duty has been casted upon every citizen of India to renounce practices derogatory to the dignity of the women. - Article 51 A (e) of the Constitution of India.

There is a provision of reserving 1/3rd seats in the Panchayats for women to be filled by direct elections. – Article 243 D(3).

There is a provision for reservation of 1/3rd seats in offices of Chairpersons in Panchayats at every level. - Article 243 D (4).

There is a reservation for 1/3rd seats in the Municipalities for women to be filled by direct elections. – Article 243T(3)

There is a reservation for women in offices of Chairpersons in Municipalities at every level. – Article 243 T (4).

Legal Rights

Besides Constitutional Rights, the laws enacted within the framework of Constitution also provides legal rights to empower women for their well-being. The important legal rights are:-

Women are protected against any kind of violence occurring within the family, when she is residing in family as a wife/daughter-in-law/sister-in-law etc. and even in live-in-relationship. Her health and well-being, whether mental or physical, is protected. She cannot be physically/sexually/verbally/emotionally/economically harassed with a view to force her or any of her relative to fulfill any unlawful demand including that of dowry. It secures to her a right to reside in the matrimonial house/shared household

Additional Member Secretary,
... Legal Services Authority,

and even to be provided a rented accommodation. Protection Orders can be passed to prevent any kind of domestic violence against her and to provide her safe and congenial atmosphere (*The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005*).

Women are protected against sexual harassment at workplace so that they can work in a safe environment with dignity. They are protected against sexual harassment which includes not only physical contact, but, also advances, making sexual coloured remarks, showing pornography and any other unwelcome physical/verbal/non-verbal conduct of sexual nature. Every department has specially formed Committees to look after such complaints. *(The Sexual Harassment of Women at Workplace (Prevention, Prohibition and Redressal) Act, 2013)*

Women are protected from incident representation through advertisements or any publications, including writing/paintings/figures or in any other similar manner whose violation is punishable with jail. (*The Indecent Representation of Women (Prohibition) Act, 1986*).

Women are protected against Immoral Trafficking (Trading) and against sexual exploitation for commercial purposes. Prostitution in or near a public place is illegal. No women can be forced in flesh trade. (*The Immoral Traffic (Prevention) Act, 1956*).

Giving and taking of dowry in any form is prohibited. The customary presents given at the time of the marriage are required to be listed. Any kind of dowry, if given, has to be transferred to the married women within three months. Violation of the same is penalized with jail besides fine. (*The Dowry Prohibition Act, 1961*).

Additional Member Secretary,

Commission of Sati (burning or burning alive of any widow/women with the body of her deceased husband/relative) is prohibited. No one is permitted to glorify it by observing any ceremony, by taking out any procession or by eulogizing it through any form. (*The Commission of Sati (Prevention) Act, 1987*).

The women are provided maternity benefits including leave before and after the birth of the child in their employments – (*The Maternity Benefit Act, 1961*).

The termination of a pregnancy is prohibited normally. Only a Registered Medical Practitioner can terminate a pregnancy that only when it involves a risk to the life of the pregnant women or a substantial physical or mental abnormality in child. (*The Medical Termination of Pregnancy Act, 1971*).

In order to check female feticide, sex determination is prohibited. - (*The Pre-Natal Diagnostic Techniques (Prohibition of Sex Selection Act), 1994*).

Women are to be provided wages equal to that of man for the same work or the work of similar nature. (*The Equal Remuneration Act, 1976*).

Let's respect woman and strive to have a society with no violence against woman.

Additional Member Secretary
Punjab Legal Services Authority,
Chandigarh

LESSON

LAWS RELATING DRUGS AND SMOKING

Drugs are habit forming substances which directly affects the brain and thereby the nervous system. It affects bodily functions. Its use is considered immoral, anti-social and illegal. Use of illegal drug and misuse of legal drug is prohibited. There are reported instances of people being affected by this menace in Punjab. In order to control the same, stringent laws have been enacted.

Narcotic Drugs and Psychotropic Substances Act, 1985

Under this law the operation of drugs are controlled and regulated. Without permission/licensees, no one can cultivate plants from which drugs are derived. Its manufacturing, possessing, selling, purchasing, transporting and importing/exporting is regulated. The basic monitoring is done by Narcotics Control Bureau under which Narcotic Control Divisions works in the States. Besides it the Department of Central Excise and Customs, Revenue Intelligence and Para Military and Armed Forces are taking control of it. The law provides for a minimum punishment of 10 years and minimum fine of Rupees1,00,000/- for dealing in drugs in commercial quantity. Law provides a presumption regarding its conscious possession which has to be disapproved by the person so found in possession of drugs. The conveyance used and the places used for concealing the drugs are subject to confiscation. The property/money made out of the illegal drug use is subject to forfeiture by the State. There are special courts constituted to try the offences committed under the said law. Barring very less quantity, cases of nominal and large quantity of drugs are tried by the senior judges of the rank of Sessions Judge.

Additional Member Secretary,
Punjab Legal Services Authority,
Chandigarh

Prevention of Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances Act, 1988

Inspite of the stringent and deterrent penal provisions under the Narcotic Drugs and Psychotropic Substances Act, 1985, the transit trafficking (Trade) in illegal drugs could not be completely eliminated. In order to provide a preventive detention law and to effectively immobilize the traffickers, a separate law was enacted for preventive detention of persons involved in any kind of illicit trafficking in prohibited drugs.

Law Prohibiting Smoking

Smoking is a cause of great health concern which may result in causing deadly disease like cancer. With effect from February, 2005, smoking is completely banned in public places and working places like Health Care Places, Educational Places, Government Places and Public Transports. Any establishment having more than 30 sitting capacity has to provide a separate space/area for smoking, which is usually seen in Air Ports and Hotels/Restaurants with such seating capacity. In the said spaces, no person below the age of 18 years can enter. It is mandatory to display a warning i.e. "smoking is injurious to health" at the entrance of such separate Smoking Areas. Advertisement of smoking substance in any form is prohibited. A major portion of the packaging of such a product has to display health warnings both in English and Indian language not only through text but also through pictures. A message/image/picture on the packaging of tobacco product or otherwise which directly or indirectly promotes the use or consumption of any such product is altogether prohibited. The relevant law is *The Cigarettes and Other Tobacco Products (Prohibition of Advertisement and Regulation of Trade and Commerce, Production, Supply and Distribution) Act, 2003 (COTPA)*

कानूनी उपचार सहित वैकल्पिक विवाद निवारण प्रणाली

(Legal remedies including ADR System)

प्रत्येक समाज का प्रशासन सरकार द्वारा निर्मित कानून जो कि व्यक्ति व सँस्थाओं की कार्यप्रणाली को नियमित करते हैं, द्वारा चलाया जाता है। कानून का मौलिक ढाँचा हमारे देश के सर्वोच्च कानून (संविधान) में दर्ज़ है। संविधान केन्द्रीय विधानपालिका (लोकसभा, राज्यसभा) तथा प्राँतीय विधानपालिका को कानून बनाने की शक्तियाँ प्रदान करता है। केन्द्रीय तथा प्रांतीय स्तर पर कार्यपालिका को विधानपालिका द्वारा निर्मित कानून के अनुसार दिशा निर्देश जारी करने की शक्ति प्रदान करता है। देश के प्रशासन का संचालन करते एवं कानून को लागू करते समय कुछ विवादों का उत्पन्न होना स्वाभाविक है। ऐसी स्थिति में कानून-इन विवादों के निपटारे हेतु कानूनी उपचार भी प्रदान करता है।

सर्वोच्च न्यायालय (सुप्रीमकोर्ट)

सबसे सशक्त व सर्वोच्च उपचार के लिए भारत की सबसे बड़ी अदालत को सम्पर्क किया जाता है-जिसे सर्वोच्च न्यायालय (सुप्रीम कोर्ट) कहते हैं। यह नई दिल्ली में स्थित है। केन्द्र एवं राज्यों तथा राज्यों के पारस्परिक विवादों का निपटारा करना सुप्रीम कोर्ट के प्राथमिक अधिकार क्षेत्र के अन्तर्गत आता है। भारत का राष्ट्रपति सार्वजनिक हितों के महत्वपूर्ण विषयों सम्बन्धी सुप्रीम कोर्ट से परामर्श ले सकता है। भारतीय संविधान के अन्तर्गत सर्वोच्च न्यायालय को नागरिकों के मौलिक अधिकारों को लागू करवाने की शक्ति भी प्रदान की गई है। सर्वोच्च न्यायालय के पास मौलिक अधिकारों के सम्बन्ध में कई प्रकार के आदेश जारी करने की शक्ति है जैसे:-

बन्दी प्रत्यक्षीकरण (ग़ैर कानूनी तौर पर पकड़े व्यक्ति को अदालत के सम्मुख प्रस्तुत करने का आदेश)

परमादेश (ऐसा आदेश जिसमें राजकीय अधिकारी अथवा सरकार को अपना कर्त्तव्य अथवा संवैधानिक कर्त्तव्य का पालन करने का आदेश दिया जाता है।)

प्रतिषेध लेखः निम्न अदालत में चल रहे मुकद्दमें की सुनवाई पर रोक लगाना- जो उस अदालत के अधिकार क्षेत्र में न आता हो।

अधिकार- पृच्छा लेख (किस आदेश से) इस आदेश के द्वारा सर्वोच्च न्यायालय ऐसे राजकीय अधिकारी को कार्य करने से रोक सकता है, जिस की नियुक्ति निर्धारित नियमों के अनुसार न हुई हो तथा उसके पद को रिक्त घोषित कर सकता है।

उत्प्रेषण (अदालती निर्णय को रद्द करना) इस आदेश के द्वारा सर्वोच्च न्यायालय निम्न अदालत के फैसले को रद्द कर सकता है जो मुकद्मा उस अदालत के अधिकार क्षेत्र में नहीं आता।

उच्च अदालत (हाईकोर्ट)

न्यायपालिका की दर्जाबन्दी में द्वितीय स्थान पर राज्यों की उच्च अदालतें (हाईकोर्ट) आती हैं। अधिकाँश राज्यों की अपनी अपनी उच्च अदालतें हैं पर कई उच्च अदालतें एक से अधिक राज्यों तथा केन्द्रीय शासित प्रदेशों की साँझी है जैसे पंजाब, हरियाणा व केन्द्र शासित प्रदेश चण्डीगढ़ के लिए एक साँझी उच्च अदालत स्थापित की गई है जिसका कार्यालय चण्डीगढ़ में स्थित है। जिला अदालतों के निर्णय तथा पारित आदेश के विरुद्ध अपीलें सुनने का अधिकार उच्च अदालत के पास है। सर्वोच्च न्यायालय की भाँति उच्च अदालतों के पास मौलिक अधिकारों को लागू करवाने के लिए उपर्युक्त वर्णित पाँच प्रकार के रिट आदेश जारी करने का अधिकार है।

जिला अदालत (डिस्ट्रिक्ट कोर्टस)

न्यायपालिका की दर्जाबन्दी में तृतीय स्थान पर जिला अदालतें आती हैं। प्रत्येक प्राँत में जिला अदालतें स्थापित की गई है। जिला अदालत का प्रमुख जिला व सैशन जज होता है।

जिला व सैशन जज एवं अतिरिक्त जिला व सैशन जज निम्न अदालतों के सिविल जज-कम न्यायिक मैजिस्ट्रट के फैसलों व पास किए गए आदेशों के विरुद्ध अपीलें सुनते हैं। जिला व सैशन जज तथा अतिरिक्त जिला व सैशन जज घिनौने अपराधिक मामले जैसेः खून, बलात्कार तथा बड़ी मात्रा में पकड़े गए मादक पदार्थों आदि की सुनवाई भी करते हैं।

न्यायपालिका की दर्जाबन्दी में अगले स्थान पर सिविल जज-कम न्यायिक मैजिस्ट्रेट की अदालतें आती हैं। इनके प्राथमिक अधिकार क्षेत्र में सभी प्रकार के दिवानी तथा फौजदारी मुकद्दमे आते हैं जिनमें कम सजा का प्रावधान हैं ये अदालतें उपमण्डल व जिलास्तर पर

स्थापित की गई है। ये वे प्राथमिक अदालते हैं जहाँ दोषियों के विरुद्ध साक्ष्य लिए जाते हैं तथा तथ्यों को सराहा जाता है।

समरूपी न्यायिक संस्थाए (Quasi-Judicial Tribunals/ Bodies)

उपर्युक्त नियमित अदालतों के अतिरिक्त 'हमारे देश में कुछ अन्य अदालतें' भी स्थापित की गई हैं। जैसे ट्रिब्यूनल/ फोर्मज / सँस्थाए -जिन्हें मुकद्दमों के फैसले के लिए न्यायिक शक्तियाँ प्रदान की गई हैं भारतीय संविधान के अन्तर्गत प्रशासकीय ट्रिब्यूनल के साथ कुछ ऐसे ट्रिब्यूनल स्थापित करने की व्यवस्था है जो विवादों की न्यायिक जाँच कर फैसला करवाते हैं केन्द्रीय प्रशासकीय ट्रिब्यूनल एक ऐसी ही संस्था है जो केन्द्र, राज्यों व किसी भी स्थानीय राजकीय अधिकारियों के अभियोगों की जाँच करती है इसी प्रकार के कई अन्य ट्रिब्यूनल भी देश में स्थापित किए गए हैं जैसे:

सशस्त्र बल ट्रिब्यूनल (जो सशस्त्रों बलों के कर्मचारियों के झगड़ों की सुनवाई करता है)

राष्ट्रीय ग्रीन ट्रिब्यूनल (पर्यावरण सम्बन्धी मामलों की सुनवाई करता है।)

रेलवे हकदारी (मुआवज़ा) ट्रिब्यूनल) (रेलवे से सम्बंधित मामलों की सुनवाई करता है।)

आयकर अपील ट्रिब्यूनल (आय कर सम्बन्धी विवादों की सुनवाई करता है।)

सीमाकर/आबकारी/सेवाकर अपीली ट्रिब्यूनल (सीमाकर, आबकारी तथा सेवा कर से सम्बंधित मामलों की सुनवाई करता है)

ऋण वसूली ट्रिब्यूनल (ऋण वसूली से सम्बंधित मामलों की सुनवाई करता है।)

दूरसंचार विवाद निवारण तथा अपील ट्रिब्यूनल (दूरसंचार से सम्बंधित विवादों की सुनवाई करता है।)

वाहन दुर्घटना हकदारी (मुआवजा) ट्रिब्यूनल (वाहन दुर्घटना से सम्बंधित मामलों की सुनवाई करता है।)

श्रम अदालतें / औद्योगिक ट्रिब्यूनल (श्रम व उद्योगों से सम्बंधित मामलों के लिए)

उपभोक्ता फोर्म। उपभोक्त कमीशन (उपभोक्ता से सम्बंधित विवादों की सुनवाई करता है)

वैकल्पिक विवाद निवारण विधियाँ

(Alternative Disputes Resolution Modes)

विवादों के निवारण के लिए परम्परागत ढंग के साथ साथ वैकल्पिक विवाद निवारण की आवश्यकता को अनुभव किया गया। वैकल्पिक विवाद निवारण धारणा ने आधुनिक युग में अत्यन्त महत्वपूर्ण स्थान प्राप्त कर लिया है। कानूनी आचार संहिता प्रक्रिया 1908 की धारा 89 के अन्तर्गत वैकल्पिक विवाद निवारण प्रक्रिया चार प्रकार की विधियों की व्यवस्था करती है:-

(क) पंच निर्णय **(Arbitration)**

(ख) सहमति / समझौता **(Conciliation)**

(ग) मध्यस्थता **(Mediation)**

(घ) न्यायिक समझौता सहित लोक अदालतों द्वारा **(Judicial Settlement Including Lok Adalats)**

(क) पंच फैसला: इस विधि का संचालन पंच निर्णय व मध्यस्थता अधिनियम, 1996 के अन्तर्गत किया जाता है। इस विधि के अन्तर्गत विवाद को एक या एक से अधिक व्यक्तियों के पास भेजा जाता है जिसे पंच कहा जाता है। विवाद की जाँच-पड़ताल के उपरांत पंच जो निर्णय देते हैं उसे पंच-फैसला कहा जाता है। सम्बंधित पक्ष इस निर्णय को मानने के लिए बाध्य होते हैं। पंच फैसले के द्वारा न केवल घरेलू विवादों का निपटारा ही होता है अपितु व्यापारिक एवं अन्तर्राष्ट्रीय विवाद भी निपटाए जा सकते हैं।

(ख) समझौता / सहमति: इसे भी उसी कानून के अन्तर्गत संचालित किया जाता है। इस विधि के अन्तर्गत विवाद सम्बंधित पक्षों को समझौताकारी के समक्ष भेजा जाता है जो कि विवाद से सम्बंधित पक्षों को अलग से अथवा एक साथ मिलकर उनके पारस्परिक मतभेदों को दूर करने का प्रयास करता है-समझौताकारी द्वारा इस विधि के अन्तर्गत झगड़ों के निपटारे हेतु विभिन्न तकनीकों का प्रयोग किया जाता है जैसे तनाव को कम करना, सूचना के आदान-प्रदान में सुधार लाना, विवादों की व्याख्या करना, सम्बंधित पक्षों को विवादों के निपटारे हेतु हल निकालने के लिए उत्साहित करना, सम्बंधित पक्षों को पारस्परिक स्वीकृत परिणामों तक पहुँचने में सहायता करना। यह एक गोपनीय, वांछित एवं व्यक्तिगत तौर पर विवाद निवारण विधि है जिसमें एक निष्पक्ष व्यक्ति विवादाग्रस्त पार्टियों को समझौते तक पहुँचने के लिए सहायता करता है।

(ग) मध्यस्थता:- विवाद निवारण की यह विधि दिन-प्रतिदिन लोकप्रिय हो रही है। इस विधि के अन्तर्गत एक निष्पक्ष तीसरा पक्ष (जिसे मध्यस्थ कहा जाता है) विवाद से सम्बंधित दोनों पक्षों के विवाद के निवारण हेतु विशेष सूचना के आदान प्रदान तथा पारस्परिक विचार विमर्श जैसी पद्धतियों का प्रयोग कर उनकी सहायता करता है विवाद का निपटारा पक्षों द्वारा निर्धारित शर्तो के अनुसार किया जाता है। मध्यस्थता अधिकारी अदालत से बाहर रहते हुए विवाद के निपटारे हेतु योजनाबद्ध विचार विमर्श की पद्धति का प्रयोग करता है परन्तु प्रक्रिया पक्षों पर केन्द्रित होती है। यह पार्टियों / पक्षों की सक्रिय व प्रत्यक्ष भागेदारी को प्रोत्साहित करता है। यह प्रक्रिया अनौपचारिक व गोपनीय है। मध्यस्थों को 40 घण्टों के गहन प्रशिक्षण द्वारा प्रशिक्षित किया जाता है। जिसमें उन्हें विशेष तकनीकों का प्रशिक्षण दिया जाता है। मध्यस्थता की प्रक्रिया को गोपनीय रखा जाता है।

अदालती समझौता सहित लोक अदालतों द्वारा:-

अदालतों में चल रहे विवादों के निवारण हेतु सम्बंधित पक्षों की पारस्परिक सहमति द्वारा अदालतों द्वारा विवादों को लोक अदालतों में भेजा जाता है। लोक अदालतों की स्थापना कानूनी सेवाएं प्राधिकरण अधिनियम, 1987 के अन्तर्गत की गई है। इन लोक अदालतों में अदालत के एक पीठासीन अधिकारी (जज) के अतिरिक्त एक वकील तथा लोगों में से एक सामाजिक कार्यकर्त्ता होता है। इससे लोक अदालत की संरचना होती है।

ये लोक अदालतें विवादों से सम्बंधित पक्षों की सहमति से झगड़ों / विवादों का निर्णय करती है यह निर्णय दोनों ही पक्षों को स्वीकार होता है। लोक अदालतें न्यायपालिका का ऐसा मंच है जिसके द्वारा अदालतों में विचाराधीन मामलों को अथवा अदालती प्रक्रिया आरम्भ होने से पूर्व ही सम्बंधित पक्षों के बीच पारस्परिक सहमति से निपटा लिया जाता है। लोक अदालतों द्वारा लिए गए निर्णय अदालती निर्णय ही माने जाते हैं। लोक अदालतों द्वारा किए गए निर्णय अन्तिम व सम्बंधित पक्षों द्वारा मान्य होते हैं। सम्बंधित पक्षों द्वारा अदा की गई कोर्ट-फीस वापिस कर दी जाती है।

नशीली दवाओं (ड्रग्स) व धूम्रपान सम्बंधी कानून
(Laws relating Drugs and Smoking)

ड्रग्स, मानव के लिए आदन बन जाने वाले वे पदार्थ हैं जो हमारे मस्तिष्क व स्नायु तंत्र को प्रत्यक्ष रूप में प्रभावित करते हैं। इनका प्रयोग अनैतिक तथा समाज व कानून के प्रतिकूल माना गया है। अवैध ड्रग्स का प्रयोग और वैध ड्रग्स का दुरूपयोग वर्जित है। पंजाब में इनके कष्टदायक प्रभावों के शिकार लोगों की कई दुःखद घटनाएँ सामने आई हैं। इस पर नियंत्रण के लिए कठोर कानून बनाए गए हैं।

शमनकारी औषधि तथा मनोप्रभावी पदार्थ अधिनियम, 1985
(Narcotic Drugs and Psychotropic Substance Act, 1985)

इस कानून के अन्तर्गत ड्रग्स के कार्यान्वन को नियंत्रित व नियमित किया गया है। बिना आज्ञा अथवा लाइसैंस कोई भी व्यक्ति किसी ऐसे पौधे की कृषि नहीं कर सकता जिससे मादक पदार्थ बनते हों। इसका निर्माण करना, रखना, क्रय विक्रय, इधर उधर लेकर जाना, आयात/निर्यात नियमित किया गया है। राज्य के नार्कोटिक नियंत्रण विभाग जिसके अधीन नार्कोटिक नियंत्रण मंडल कार्य करते हैं:- मूल रूप से इसकी देखरेख करता है। इसके अतिरिक्त केन्द्रीय आबकारी व कर विभाग, राजस्व चौकसी विभाग, अर्द्ध सैनिक बल व सैन्य बल इसका नियंत्रण कर रहे हैं। इस कानून के अन्तर्गत ड्रग्स के व्यापार करने वाले को न्यूनतम 10 वर्ष का कारावास और 1 लाख रूपये जुर्माना निर्धारित किया गया है। इस कानून के अनुसार जिस व्यक्ति के पास नशीले पदार्थ पाए जाते हैं-वह दोषी व्यक्ति है-भले ही वह इस से सहमत हो या न हो। नशीले पदार्थों के लिए प्रयुक्त वाहन अथवा इनको छिपाने वाला स्थान-दोनों को कानूनन ज़ब्त किया जा सकता है। अवैध नशीले पदार्थों से अर्जित सम्पत्ति अथवा धन को राज्य सरकार द्वारा ज़ब्त किया जा सकता है।

उपर्युक्त कानूनों के अन्तर्गत चलाए जाने वाले आपराधिक मामलों के लिए विशेष अदालतों का गठन किया गया है। अत्यन्त अल्प मात्रा, नाम मात्र अथवा अधिक मात्रा में नशीले पदार्थ रखने सम्बंधी मामलों की सुनवाई सैशन जज के पदों के वरिष्ठ जजों के सम्मुख की जाती है।

शमनकारी औषधि तथा मनोप्रभावी पदार्थों के अवैध व्यापार निवारण अधिनियम, 1988

(Prevention of illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psyshotropic Substance Act, 1988)

शमनकारी दवाओं व मनोप्रभावी पदार्थ अधिनियम, 1985 के अन्तर्गत कठोर एवं भयावह दंडविधान के बावजूद अवैध नशीले पदार्थों का व्यापार पूर्णतः बंद नहीं हो पाया। इसलिए मादक पदार्थों के अवैध व्यापार पर प्रभाव शाली ढंग से रोक लगाने के लिए पूर्ववत निवारक नज़रबंदी कानून के साथ साथ एक अलग निवारक नज़रबंदी कानून उन व्यक्तियों के लिए, जो नशीले तथा प्रतिबंधित दवाइयों की तस्करी में लगे हैं, के लिए बनाया गया है।

धूम्रपान निषेध कानून (Laws Prohibiting Smoking) :- धूम्रपान स्वास्थ्य की बड़ी समस्या है जो कि कैंसर जैसे घातक रोगों का कारण है। फरवरी, 2005 से धूम्रपान सार्वजनिक स्थलों जैसे अस्पताल, शिक्षण संस्थान, राजकीय कार्यालय व सार्वजनिक परिवहन जैसे बस, रेलवे आदि पर पूर्णतः वर्जित किया गया है। कोई भी ऐसा स्थान जहाँ कम से कम 30 व्यक्तियों के बैठने की समर्था हो वहाँ धूम्रमान के लिए एक अलग स्थान देना होगा जो कि प्रायः हवाई अड्डों एवं होटल/रेस्तरां में हम देखते हैं। इन स्थानों पर 18 वर्ष से कम आयु वाला कोई भी व्यक्ति प्रवेश नहीं कर सकता। ऐसे अलग धूम्रपान स्थलों के प्रवेश द्वार पर 'धूम्रपान स्वास्थ्य के लिए हानिकारक है'' लिखना अनिवार्य है। धूम्रपान सम्बन्धी कोई भी विज्ञापन वर्जित है। इस प्रकार के किसी भी उत्पाद की पैकिंग के बड़े भाग पर अंग्रेज़ी व भारतीय भाषाओं में, न केवल शाब्दिक रूप में ही चेतावनी दी हो अपितु चित्रों द्वारा भी उसे दर्शाना अनिवार्य है। धूम्रपान पदार्थों की पैकिंग पर प्रत्यक्ष/ अप्रत्यक्ष रूप में इसके प्रयोग व उपभोग को प्रोत्साहित करने के लिए किसी प्रकार का सन्देश, प्रतिबिंव, चित्र आदि पूर्णतः वर्जित है। इससे सम्बंधित नियम है 'सिग्रेट व अन्य तम्बाकू उत्पादों के (विज्ञापन / व्यापार, वाणिज्य, उत्पादन, पूर्ति तथा वितरण के प्रबन्धन का निषेध) अधिनियम 2003 (COPTA)

ਔਰਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਅਪਰਾਧ/ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ

ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਰਗੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਭੂਮਿਕਾ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ, ਕਦੇ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਵਧੀਆ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਪੂਰਣ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਗੁਣਵਤਾ ਦਾ ਪੂਰਣ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਸਕਣ।

ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ: ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 15 (1) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ :-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਹੈ ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 15 (3) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ: ਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਲਿੰਗ ਕਾਰਣ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਲਿੰਗ ਭੇਦਭਾਵ ਕਾਰਣ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਜਗਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ- ਅਨੁਛੇਦ 16 (2)

ਅਨੁਛੇਦ 23 (1) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ- ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਪਰਾਧ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ- ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਜੀਵਕਾ ਕਮਾਉਣ ਦੇ, ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਾਨ ਮੌਕੇ ਉਪਲਬੱਧ ਹੋ ਸਕਣ। ਅਜਿਹਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 39 (a) ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਅਨੁਛੇਦ 39 (d) ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਦੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ।

ਅਨੁਛੇਦ 39 (e) ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਧੀਨ-ਰਾਜ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਸਮੱਰਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਏਗਾ। ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਨਾ ਕਰਨੇ ਪੈਣ, ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਹੋਣ।

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 42 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ- ਰਾਜ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਚਿੱਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਗਰਭਵਤੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਜਣੇਪੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇਗਾ।

ਮੌਲਿਕ ਕਰਤਵਾਂ ਅਧੀਨ- ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 51 (e) ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦਾ ਇਹ ਕਰੱਤਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੋ।

- ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਸੀਟਾਂ ਦਾ 1/3 ਭਾਗ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ-ਅਨੁਛੇਦ 243 d (3)
- ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ (ਪੰਚਾਇਤ, ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ, ਜਿਲਾ ਪਰਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ) ਅਧਿਅਕਸ਼ ਦੇ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ 1/3 ਸਥਾਨ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ- ਅਨੁਛੇਦ 243 d (4)
- ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਚੋਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ, ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ 1/3 ਭਾਗ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਭਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਨੁਛੇਦ 243 t (3)
- ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ (ਨਗਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਸਮੇਤ) ਵਿੱਚ ਅਧਿਅਕਸ਼ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਵੀ 1/3 ਸਥਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ- ਅਨੁਛੇਦ 243 t (4)
- ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ :-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਔਰਤ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਟੀ, ਪਤਨੀ, ਬਹੁ, ਨਨਾਣ ਜਾਂ ਭਾਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਰ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾਂ ਤੇ ਉਤਪੀੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਜਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਵਿਵਸਥਾਂਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਰੀਰਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਿਹਤ ਤੇ ਸਕੂਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ/ਕਾਮਿਕ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ, ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ (ਅਸ਼ਲੀਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ)/ਭਾਵਨਾਤਮਕ/ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੰਮ ਜਾਂ ਮੰਗ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਹੇਜ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ) ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਜਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਪਰਾਧ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਏ ਘਰ ਵਿੱਚ/ਸਾਂਝੇ ਘਰ ਵਿੱਚ/ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਪੀੜਾ ਤੇ ਉਤਪੀੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਬਿਹਤਰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇਣ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ-2005

ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮ (ਰੁਜਗਾਰ) ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵੀ ਯੋਨ ਸ਼ੋਸਣ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਿਵਸਥਾਂਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ-ਯੋਨ ਸ਼ੋਸਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਰੀਰਕ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨਾ, ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਵੱਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ, ਜਬਰਨ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣੇ ਜਾਂ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਨਾ, ਭੱਦੀ ਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ, ਅਸ਼ਲੀਲ ਜਾਂ ਇਤਰਾਜ ਯੋਗ ਫੋਟੋਆਂ ਤੇ ਐਸ.ਐਮ.ਐਸ ਭੇਜਣੇ ਤੇ ਬਣਾਉਣੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਰਾਧ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖਾਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ। (Prevention Prohibition and Redressed Act 2013)

ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਲਿਖਤੀ, ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ, ਤਸਵੀਰਾਂ ਜਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਬਾਜੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
(The indescent Representation of women protection Act 1986)
ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਯੋਨ ਉਤਪੀੜਨ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਬਜਨਕ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੈਸ਼ਵਾਗਮਨੀ ਨੂੰ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। (The immoral trafficking prevention act 1956) (ਅਨੈਤਿਕ ਵਾਰ ਰੋਕੂ ਐਕਟ-1956)

ਦਹੇਜ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਨੂੰਨ-1961

ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਹੇਜ ਦੇਣ ਤੇ ਲੈਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਦਿਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਹੇਜ, ਜੇਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਔਰਤ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਟਰਾਂਸਫਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲਘੰਣਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੇਲ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਦੋਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ (ਰੋਕੂ) ਐਕਟ 1987

ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ (ਕਿਸੇ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾੜੇ ਜਾਣਾ) ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ-ਦਿਖਾਉਣ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜਲਸਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੜਾਵਾ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹਰੇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਣੇਪਾ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਣੇਪਾ ਛੁੱਟੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਦਾ ਲਾਭ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। (The Maternity Benefit Act 1961) ਜਣੇਪਾ ਸਹੂਲਤ ਐਕਟ-1961

(The Medical Termination of Pregnancy Act, 1971) (ਡਾਕਟਰੀ ਗਰਭਪਾਤ ਐਕਟ-1971)

ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਨ ਤੇ ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਰਜਿਸਟਰ ਪ੍ਰਸਿੱਖਿਅਤ ਡਾਕਟਰ (RMP) ਹੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਰੋਗੀ ਹੋਵੇ।

(Prohibition of Sex Selection Act, 1994) (ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਟੈਸਟ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਐਕਟ-1994)

ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਤੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਲਿੰਗ ਟੈਸਟ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਕੰਮ ਲਈ ਜਾਂ ਸਮਾਨ ਕੰਮ ਲਈ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਉ ਔਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਿਏ।

ਕਨੂੰਨੀ ਉਪਚਾਰ, ਸਮੇਤ ਵਿਕਲਪੀ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
Legal Remedies including ADR System

ਹਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਸਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸੀਲਤਾ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਮੋਲਿਕ ਢਾਂਚਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼

ਦੇ ਸਰਵਉੱਚ ਕਨੂੰਨ (ਸੰਵਿਧਾਨ)ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ (ਲੋਕ ਸਭਾ+ਰਾਜ ਸਭਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਸਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਸਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਕਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੁਠ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਇੰਨਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਕਨੂੰਨੀ ਉਪਚਾਰ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਨਿਆਂ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸੰਸਥਾਗਤ ਢਾਂਚਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

1. ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ (ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ) ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਉਪਚਾਰ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਦਾਲਤ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਦਫਤਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨਾ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਸਟਰਪਤੀ ਜਨਤਕ ਹਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮੋਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਦੇਸ਼ ਨ ਅਤੇ ਰਿੱਟਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

- (ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖੀਕਰਣ ਲੇਖ) ਹੇਬੀਅਸ ਕਾਰਪਸ (ਗੈਰ ਕਨੂੰਨੀ ਤੋਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ)
- ਫਰਮਾਣ (ਅਜਿਹਾ ਆਦੇਸ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵਾਂ ਜਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਮਨਾਹੀ ਲੇਖ (ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਤੇ ਰੋਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਜੋ ਉਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ)
- ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਿਛਾ ਲੇਖ (ਕਿਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਨਿਉਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਉੱਤਪ੍ਰੇਖਣ : (ਅਦਾਲਤੀ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ)। ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮਾ ਉਸ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਹਾਈਕੋਰਟ: ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੇ ਨੰ: ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਈਕੋਰਟਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਈ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦਫਤਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜਿਲਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲਾਂ ਸੁਨਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਈਕੋਰਟਾਂ ਨੂੰ ਮੋਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਕਈ ਰਿੱਟਾਂ ਜਾਂ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਰਿੱਟਾਂ ਜਾਂ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਉਪਰੋਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਦਾਲਤਾਂ: ਨਿਆਂ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਜੇ ਨੰ: ਤੇ ਜਿਲਾ ਅਦਾਲਤਾ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਲ੍ਹਾ

ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸਨ ਜੱਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸਨ ਜੱਜ ਅਤੇ ਵਧੀਕ ਜਿਲਾ ਅਤੇ ਸੈਸਨ ਜੱਜ, ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸਿਵਲ/ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲਾਂ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਲਾ ਅਤੇ ਸੈਸਨ ਜੱਜ ਅਤੇ ਵਧੀਕ ਜਿਲਾ ਅਤੇ ਸੈਸਨ ਜੱਜ ਘਿਣਾਉਣੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲੇ ਜਿਵੇਂ ਕਤਲ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਕੜੇ ਗਏ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਿਆਂ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਚੌਥੇ ਨੰ. ਤੇ ਸਿਵਲ ਜੱਜ/ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟ ਸਜਾ ਵਾਲੇ ਸਾਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਵਾਨੀ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਜਿਲਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਬੂਤ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਮਰੂਪੀ ਨਿਆਂਇਕ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ/ਸੰਸਥਾਵਾਂ: ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਕੀਆ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ, ਫੋਰਮਜ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪੱਕੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਆਂਇਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਸਕੀ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਝਗੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਜਾਂਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਨਿਆਇਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੇਂਦਰ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨਿਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਜ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ (ਜੋ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਲਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਨੈਸਨਲਗ੍ਰੀਨ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ: ਜੋ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਬਧੀ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਰੇਲਵੇ ਹੱਕਦਾਰੀ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ: (ਰੇਲਵੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ)
- ਆਮਦਨਕਰ ਅਪੀਲ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ (ਆਮਦਨ ਕਰ ਸਬੰਧੀ ਝਗੜਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ)
- ਸੀਮਾ ਕਰ ਅਤੇ ਅਬਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾਕਰ ਅਪੀਲੀ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ ਸੀਮਾ ਕਰ ਅਤੇ ਆਬਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ
- ਰਿਣ ਵਸੂਲੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ: (ਰਿਣਵਸੂਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ।)
- ਟੈਲੀਕਾਮ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਅਤੇ ਅਪੀਲੀ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ (ਦੂਰਸੰਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ)
- ਗੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੱਕਦਾਰੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ (ਗੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ)
- ਲੇਬਰ ਕੋਰਟਸ/ਉਦਯੋਗਿਕ ਟ੍ਰਿਬਿਉਨਲ : ਮਜਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਆਦਿ

ਵਿਕਲਪੀ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਵਿਧੀਆਂ
Alternative Dispute Resolution Modes

ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਕਲਪੀ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਕਲਪੀ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਦੀ

ਧਾਰਣਾ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਨੂੰਨੀ ਆਚਾਰ ਸੰਹਿਤਾ ਵਿਧੀ 1908 ਦੀ ਧਾਰਾ 89 ਵਿਕਲਪੀ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਵਿਧੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

(ੳ) Arbitration (ਸਾਲਸੀ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ)

(ਅ) Conciliation (ਸਮਝਾਉਣਾ)

(ੲ) ਮਿਡੀਏਸਨ (ਵਿਚੋਕਗਿਰੀ)

(ਸ) Judicial settlement including settlement through Lok Adalatas (ਅਦਾਲਤੀ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜੀਨਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜੀਨਾਵਾਂ)

- Arbitration (ਸਾਲਸੀ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ) ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਇਹ ਵਿਧੀ ਆਰਬਿਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੰਨਸੀਲੀਏਸ਼ਨ ਐਕਟ 1996 ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਤਹਿਤ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝਗੜੇ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਲਸੀ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰਬਿਟਰੇਸ਼ਨ ਅਵਾਰਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਬੰਧਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਲਸੀ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਘਰੇਲੂ ਝਗੜੇ ਹੀ ਨਿਪਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- Conciliation (ਸਮਝਾਉਣਾ) ਝਗੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਇਹ ਵਿਧੀ ਆਰਬਿਟਰੇਸਨ ਅਤੇ ਕੰਨਸੀਲੀਵੇਸਲ ਐਕਟ 1996 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾਕਾਰੀ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਝੌਤਾਕਾਰੀ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਜਾਂ ਇਕੱਠੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਝੌਤਾਕਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ, ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣਾ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਮਦਦ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਇਕ ਗੁਪਤ ਰੱਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇੱਛਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ (Mediation) ਝਗੜਾ ਨਿਵਾਰਨ ਦੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਰਪੱਖ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਵਿਚੋਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਝਗੜੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਹਿ ਕੀਤੀਆਂ ਸਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਭਾਗੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਗੁਪਤ ਰੱਖੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੈਰ ਰਸਮੀ ਵਿਧੀ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਮਾਣਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ 40 ਘੰਟੇ ਦੀ ਮਿਡੀਏਟਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਸ) Judicial Settlement, including settlement through Lok Adalatas (ਅਦਾਲਤੀ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜ਼ੀਨਾਮੇ ਸਮੇਤ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜੀਨਾਮਾ) ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਰਜਾਮੰਦੀ ਰਾਹੀਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਥਾਰਟੀ ਐਕਟ 1987 ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਬਣਤਰ : ਲੋਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਜਾਇਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਜੱਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜੀਨਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਦੋਨੋਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੰਚ ਹਨ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਕਾਇਆ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤੀ ਪ੍ਰੀਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਜੀਨਾਵੇਂ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਅਦਾਲਤੀ ਫੈਸਲੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਅੰਤਿਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਬੰਧਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇੰਨਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸੰਬਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਕੋਰਟ ਫੀਸ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਾਦਰਥ (ਡਰਗਜ਼) ਤੇ ਧੂਮਰਪਾਨ/ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ

ਡਰਗਜ਼, ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਆਦਤ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਨਾੜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਰੀਰਕ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਨੈਤਕ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਡਰਗਜ਼ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਡਰਗ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨਸ਼ੀਲਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਦੁਰਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ, ਸਖਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਮਾਦਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਨੋਪ੍ਰਭਾਵੀ ਪਦਾਰਥ ਐਕਟ 1985, Narcotic Drugs and Psychotrohic Substances Act-1985 ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ (ਡਰਗਜ਼) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਨਿਯਮਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਾਈਸੈਂਸ/ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਤੋਂ- ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਪੋਦੇ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਜਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣਾ, ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਨਾ ਵੇਚਣਾ, ਖਰੀਦਣਾ, ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਭੇਜਣਾ, ਆਯਾਤ/ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚੋਕਸੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਾਦਕ ਨਿਯੰਤਰਣ ਬਿਊਰੋ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਅੰਦਰ ਮਾਦਕ ਨਿਯੰਤਰਣ ਮੰਡਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਅਤੇ ਆਬਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ, ਰੈਵੀਨਿਊ ਇਨਟੈਲੀਜੈਂਸ, ਕਰ ਚੋਕਸੀ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਪੈਰਾ ਮਿਲਟਰੀ, ਆਰਮਡ ਫੋਰਸਿਜ਼ ਆਦਿ ਵੀ ਇਸ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 1 ਲੱਖ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਨਸ਼ਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੰਨੇ ਜਾਂ ਨਾਂ ਮੰਨੇ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਲਈ ਵਰਤੀ ਗਈ ਗੱਡੀ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਜਾਂ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਕਮਾਇਆ ਧਨ ਵੀ ਰਾਜ ਰਾਹੀਂ ਜਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਅਪਰਾਧਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ ਅਦਾਲਤ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਘੱਟ ਅਤੇ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਸਨ ਜੱਜ/ਸੀਨੀਅਰਜੱਜ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸੁਣਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

Prevention of illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotorophic substances Act 1988 (ਮਾਦਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਨੋਪ੍ਰਭਾਵੀ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਅਵੈਧ ਤਸਕਰੀ ਮਨਾਹੀ ਐਕਟ 1988)

ਐਨੇ ਸਖਤ ਅਤੇ ਡਰ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ narcotic Drugs and Psychotrophic Substances Act 1985 ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਸੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਵਿਉਪਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਤਸਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਨਿਵਾਰਕ ਨਜਰਬੰਦੀ ਕਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਅਲਗ ਨਿਵਾਰਕ ਨਜਰਬੰਦੀ ਕਨੂੰਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਮਨਾਹੀ ਕਨੂੰਨ) **Law Prohibiting Smoking** ਤੰਬਾਕੂ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੈਂਸਰ ਵਰਗੀ ਜਾਨ ਲੇਵਾ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ 2005 ਤੋਂ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਦੀ ਸਰਬਜਨਕ ਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ, ਹਸਪਤਾਲ, ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਤੇ ਜਨਤਕ ਆਵਾਜਾਈ ਜਿਵੇਂ ਬਸਾਂ, ਰੇਲਵੇ ਆਦਿ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਥੇ ਘਟੋ-ਘਟ 30 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਲਈ ਇਕ ਵਖਰਾ ਕਮਰਾ/ਥਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਅਰ ਪੋਰਟਾਂ (ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ, ਹੋਟਲਾਂ, ਰੈਸਟਰਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਵੱਖਰੇ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾ ਦੀ ਡਿਉਡੀ ਤੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ/ਇਸਤਿਹਾਰਬਾਜੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਡੀ ਪੈਕਿੰਗਾਂ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ ਬਲਕਿ ਚਿਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਣੀ ਜਰੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੰਬਾਕੂਨੋਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪੈਕਿੰਗ ਪਰ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਚਿੱਤਰ, ਸੰਦੇਸ਼ (ਸੁਨੇਹਾ), ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਆਦਿ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ-

The cigarettes and other tobacco products (Prohibition of Advertisement and Regulation of trade and commerce production, supply and distribution Act 2003 (COTPA)

ਸਿਗਰਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੰਬਾਕੂ ਉਤਪਾਦ (ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜੀ ਮਨਾਹੀ ਅਤੇ ਵਿਉਪਾਰ, ਵਣਜ ਉਤਪਾਦਨ, ਪੂਰਤੀ ਤਮਗੇ ਵੰਡ ਐਕਟ-2003)